

A. Sumru Özsoy
Boğaziçi Üniversitesi

DA'nın bu bölümü N. Chomsky tarafından ortaya atılıp kendisi ve kuramı benimseyen dilbilimcilerin katkılarıyla geliştirilmiş olan Üretici Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde Türkçe'yi inceleyen yazılara ayrılmıştır. Dilbilgisinin evrensel boyutlarını tanımlamayı ve betimlemeyi amaçlayan Üretici Dilbilgisi Kuramına bağlı olarak yapılan bu çalışmalar Türkçe'nin kendine özgü özelliklerini incelerken kuramın bu özellikleri nasıl ve ne kadar açıklayabildiğini araştırmaktadır. 1957'de N. Chomsky'nin *Sözdizimsel Yapılar* adlı eserinin yayınlanmasından bu yana gerek dilbilime getirdiği yeni düşünce biçimi ve inceleme yöntemleri gerek ortaya çıkmasına neden olduğu dil inceleme yaklaşımlarının sayı ve niteliği ile Üretici Dilbilgisi XX. yüzyılın ikinci yarısında etkenliği en yaygın dilbilim kuramı olmuştur. Halen Türkçe'yi bu kuram çerçevesinde inceleyen araştırmacıların çalışmalarını içeren bu bölümün Türkçe'nin yapısına biçimsel yaklaşmayı amaçlayanlara yol gösterici olacağını umuyoruz.

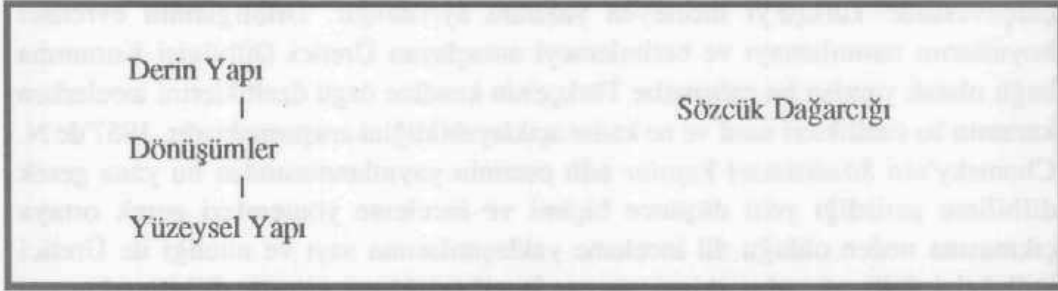
Üretici Dilbilgisi Kuramı ortaya atıldığı 1957 yılından bu yana evrensellik arayışı içinde birçok evrelerden geçmiştir. Bu evreler birbirlerinden dilbilgisini oluşturan bileşenlerin niteliği, dildeki yapıları üreten öbek-yapısı kurallarının biçimi, yüzeysel yapıları türeten dönüşümlerin içeriği ve evrensel dilbilgisini belirleyen ilke ve koşulların niteliği açısından ayrılırlar. Şimdi kuramın yön ve yöntem değiştirdiği bu evrelerin özelliklerini onların başlangıç noktalarını oluşturan Chomsky'nin *Sözdizimi Kuramı Görünüşü* (1965), *Adlaştırma Üzerine Düşünceler* (1972), *Engeller* (1981), *Yönetim ve Bağlama Üzerine Konuşmalar* (1982) ve *Minimalist Yaklaşım* (1992) adlı yayınları çerçevesinde kısaca özetlemek isterim.

Üretici Dilbilgisi Kuramının geçirdiği evreleri şöyle sıralayabiliriz:

(i) *Ölçünlü Kuram*; (ii) *Genişletilmiş Ölçünlü Kuram*; (iii) *İlkeler ve Parametreler Kuramı* (Yönetim ve Bağlama Kuramı); (iv) *Minimalist Yaklaşım*.

Kuramın ilk evresini oluşturan Ölçünlü Kuramın en belirgin özelliği dilde derin yapı ile yüzeysel yapı arasında ayırım yapılmasıdır. Bu ayırım, yüzeysel yapıda birbirine benzemeyen ancak birbirleri ile eş anlamlı olan yapıların arasındaki anlamsal benzerliğin açıklanmasını sağlar. Evrensel dilbilgisinde derin yapı bağlamdan bağımsız olup sayısı belli olan öbek-yapısı kuralları tarafından üretilir. Derin yapı

ile yüzeysel yapı birbirlerine bir dizi 'dönüşüm' ile bağlıdır. Dönüşümler derin yapıda üretilen yapılar üzerinde kendi bünyelerine uygun değişiklikler meydana getirirler. *Sözdizimsel Yapılar* (1957) ve *Sözdizim Kuramının Görünüşü* (1965) gibi temel yazılarda geliştirilen Ölçünlü Kuram'da sözdizim bileşeninin iç yapısı şöyle gösterilmektedir:

Ölçümlü Kuram modelinde sözcük dağarcığı ile sözdizimsel yapılar arasındaki bağ sözcük yerleştirme kuralları sözcük dağarcığından uygun sözcükleri seçip bunları derin yapıdaki sözcük ulamlarına yerleştirmesi ile sağlanır. Yapıya uygun sözcük yerleştirme işlemi sözcüklerin anlamsal özellikleri ve eylemlerin alt ulamlaşma özelliklerine (subcategorizational features) ve ad seçimi kısıtlamalarına (selectional restrictions) duyarlıdır; dilbilgisel yapıların oluşturulması böyle gerçekeştirilmektedir.

Ölçünlü Kuram çerçevesinde yürütölen araştırmalar her dil için derin yapıyı üreten öbek yapısı kurallarının ve bunlar üzerinde değişimlere yol ačan dönüşümlerin niteliği, biçimlendirilmesi ve koşullarının belirlenmesi üzerine odaklanmıştı. Ancak böyle bir modelin, amacı çocuk dil edinim sürecini ağıklamak olan evrensel dilbilgisi için yeterli olmadığı anlaşılmış, dilbilgisinin ağıklama yeterliliğini (explanatory adequacy) geliştirmek için yaklaşımda değişiklik yapılması gereksinimi ortaya çıkmıştır. Özellikle öbek-sayı kurallarının biçimi ve dönüşümlerin sayı ve koşullarının niteliği konusu Ölçünlü Kuram'ın evrensel dilbilgisi için gerekli düzeyde ağıklama yeterliliğine sahip olmadığı noktalardır.

1972'de yayınlanan *Adlaştırma Üzerine Düşünceler*, Üretici Dilbilgisi Kuramı'nın gelişmesinde ilk evrenin bitimini simgeler. Bu yayın, Ölçünlü Kuram'dan iki önemli noktada ayrılır: (i) o noktaya kadar tümüyle yoksayılmış olan biçimbilimin varolduğunun öne sürölmesi; (ii) öbek yapısının tüm öbeklerde aynı olduğu varsayımı. Genişletilmiş Ölçünlü Kuram çerçevesinde sözdizimden bağımsız bir biçimbilim bileşeninin olduğu varsayımı, dilbilgisini oluşturan bileşenlerin niteliğinde bir değişikliğe yol ağmış ve araştırmaların sözdizim-biçimbilimin yüzleşme noktalarına da yoğunlaşmasına yol ağmıştır. Öbeklerin iç yapılarının tüm öbeklerde

aynı olduğu varsayımı ise dilbilgisinde istenilen açıklama yeterliliğinde önemli bir aşama kaydetmiştir. Öbeklerin özde aynı yapıya sahip oldukları, adöbeği, eylemöbeği gibi ayrımların yalnızca öbeğin başögesinin niteliğinden kaynaklandığı görüşü, çocuğun nasıl olup da bu kadar kısa bir zamanda dili edinebildiğini açıklamakta çok etken bir varsayım olmuştur.

Dönüşümlerin bir türe indirgenmesi ve dilbilgisel yapıların sözdizimsel kurallara konmuş koşullar ve kısıtlamalar yerine bu yapıların derin yapıda üretilmesini belirleyen bir dizi altkuram ve ilkeler ile düzenlendiği varsayımı Üretici Dilbilgisi Kuramı'nın üçüncü evresini oluşturan İlkeler ve Parametreler Kuramının temelini oluşturur. *Yönetim ve Bağlama üzerine Konuşmalar*' da (1982) da öne sürüldüğü gibi, sözdizimsel yapıların niteliği θ -Kuramı, Durum-Kuramı gibi alt kuramlar ile Yansıma İlkesi, Genişletilmiş Yansıma İlkesi, Boş Ulam İlkesi gibi bir dizi ilkeler tarafından belirlenir. Kuramda tek dönüşüm olarak yer alan Yerdeğiştirme Kuralı kapsadığı değişik kuralları yansıtabilmesi için 'α'yı Oynat' adıyla geniş bir biçimde adlandırılmıştır. Gerek edilgen yapılarda görülen yerdeğiştirme olgusunu, gerek İngilizce gibi dillerde soru sözcüklerinin yer değiştirme özelliğini içeren bu yerdeğiştirme kuralı amaçlanan evrensellik düzeyine erişmekte önemli bir gelişme kaydetmiştir. Ayrıca, sözdizimsel yapıların üretilmesini belirleyen evrensel ilke ve altkuramlar Üretici Kuram'ın açıklama yeterliliğini artırmıştır. Diller arasındaki ayrımlar bu ilke ve altkuramların işlemlerinde dile-özü özellikler ile açıklanmaktadır. Bu evre ayrıca anlamsal yorumlamanın yer aldığı bir mantıksal-düzeyin var olduğunu varsayar.

Kuramın son evresini oluşturan *Minimalist Yaklaşım* (1992) bundan önceki yaklaşımlardan çok belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Minimalist Yaklaşım 'ın önceki evrelerden ayrıldığı en çarpıcı özelliği, bu evreye değin Üretici Dilbilgisi Kuramının temelini oluşturan derin ve yüzeysel yapıların Minimalist Yaklaşım'da yer almamasıdır. Sözdizimsel bileşen yalnızca anlamsal yorumlamanın yapıldığı Mantıksal Düzey ve sesbilimsel yorumlamanın yapıldığı Sesbilimsel Düzeyden oluşmaktadır. Bu yaklaşımda tümceler "Birleş" denilen bir işlem ile oluşturulmakta, bu işlem sonucunda dilbilgisel olmayan yapılar "Özellik Kontrolü" diye adlandırılan bir işlem ile dildışı bırakılmaktadır. Sözdizimsel işlemlerin evrensel bir dizi sözdizimsel 'iktisat' ilkeleri ile kısıtlandığı Minimalist Yaklaşım evrensel dilbilgisinin dile özel özelliklerden tümüyle arınmasını sağlamağa çalışmıştır. Minimalist Yaklaşımdaki sözdizim bileşenini şöyle gösterebiliriz:

Sözcük Dağarcığı

Sesbilimsel Düzey

I

Anlamsal Düzey

DA'nın bu bölümünde Türkçe'nin değişik yapısal özelliklerini inceleyen altı çalışma bulunmaktadır. M. Kural "Türkçe'de Ölçü Öbekleri" adlı yazısında Türkçe'deki ölçü yapılarının özelliklerini incelemektedir. S. Kennelly Türkçe'deki belirtisiz özne konumunu incelemekte ve Türkçe için belirtililik kavramının sözdizimsel özelliklerini araştırmaktadır. J. Kornfilt Türkçe'nin ortaç yapılarındaki ortaç-türetim eklerinin dağılımını ele almaktadır. A. Göksel ise çalışmalarından birinde Türk dil ailesine bağlı olan bazı dillerin sesbilimsel özelliklerini karşılaştırmakta, diğerinde ise yine Türk dilleri ailesine bağlı olan bazı dillerdeki çekim eklerinin özelliklerini incelemektedir. O. Külebi'nin yazısı Chomsky'nin felsefeye katkılarını ele almakta, A. Kocaman'ın çevirisi, N. Chomsky'nin dilbilim dışındaki bir başka boyutunu ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Chomsky, Noam, 1957, *Syntactic Structures*. The Hague; Mouton.
 —, 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA; MIT Press.
 —, 1972. *Remarks on Nominalization*. LI.
 —, 1982. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht; Foris.
 —, 1992. *The Minimalist Program*. Hale ve Keyser. The View from Building 20. Cambridge, Mass; MIT Press.